
התמודדות עם תוקפנות ועם / Coping with violence in sport: The promotion of fair play / אלימות בספורט: טיפוח משחק הוגן והגינות ספורטיבית

Author(s): גלעד ויינגרטן, הלל רסקין, רוני לידור, G. Weingarten, H. Ruskin and R. Lidor

Source: *Movement: Journal of Physical Education & Sport Sciences* / כתב-עת: סיון תשס"א / מאי 2001 / סיון תשס"א (/), pp. 104-113
למדעי החינוך הגופני והספורט, Vol. 1, No. 1 (/), pp. 104-113

Published by: Academic College at Wingate

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23633736>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Movement: Journal of Physical Education & Sport Sciences* / כתב-עת: למדעי החינוך הגופני והספורט

נייר עמדה של האקדמיה הישראלית למדעי החינוך הגופני והספורט

התמודדות עם תוקפנות ועם אלימות בספורט: טיפוח משחק הוגן והגינות ספורטיבית

גלעד ויינגרטן, הלל רסקין, רוני לידור

"תאר לך שגם היינו מפסידים וגם לא היינו מכים תורכים. אז בשביל מה באנו הנה?"
[אוהד של קבוצת הכדורסל פנאטינייקוס אתונה לאחר ניצחון קבוצתם על הקבוצה התורכית אפס פילון בשלב חצי הגמר של אליפות הסופרוליג, מאי 2001 ("העיר", 17.5.01)]

הן המחקר החברתי-פסיכולוגי והן המציאות של חיינו מצביעים על עלייה ניכרת ברמת התוקפנות והאלימות בעידן הפוסט-מודרני. תופעות של תוקפנות ושל אלימות הפכו חלק משגרת היום-יום, ושכיחותן הולכת וגוברת ביחסים בין אדם לרעהו, בתוך המשפחה, בפוליטיקה, בין עמים וגושים, והן אינן פוסחות גם על עולם הספורט התחרותי. תחרות ספורטיבית, שהייתה אמורה לאפשר פורקן תרבותי ליצר התוקפנות הטבוע באדם (Antonelli, 1968; Carrol, 1986; Lorenz, 1969; Russel, 1986), הופכת לעתים תכופות מדי לזירה מכוערת המאפשרת פורקן ליצרים אלימים ולתסכולים שונים. גם הניסיונות החוזרים ונשנים של ארגוני ספורט עולמיים ומקומיים כדי לתגבר ולחזק את מנגנוני השיפוט ואת מערכות הענישה בגין התנהגות בלתי הולמת במגרשי הספורט אינם עוצרים את גל התוקפנות העכור ההולך וגואה, וברוב המקרים הם בחזקת מעט מדי ומאוחר מדי.

מחקרים שונים הצביעו על כך שהתקשורת - העיתונות ובעיקר הטלוויזיה - מתוך שהיא נוטה להבליט אלמנטים סנסציוניים, מגרים ותוקפניים, משפיעה על העלייה ברמת התוקפנות בעולם (Bryant & Zillman, 1983). נמצא גם קשר ישיר בין חשיפה תקשורתית של מקרים פרובוקטיביים ואלימים לבין העלייה באחוזי האלימות בפועל.

תאריכים: אלימות בספורט, תוקפנות בספורט, משחק הוגן.

כך למשל, נמצאה עלייה באחוזי ההתאבדות לאחר חשיפה תקשורתית הקשורה להתאבדותה של דמות מפורסמת, או עלייה באחוזים של מקרי אלימות לאחר שידור של קרב אגרוף אלים במיוחד (Phillip & Christensen, 1986).

כך הוא המצב גם בעולם הספורט, שהקשר הסימביוטי בינו לבין עולם התקשורת הולך ומתהדק. תקשורת הספורט, כמו התקשורת הכללית, נוטה להבליט היבטים אגרסיביים ואלימים בזירות הספורט השונות כדי לקדם את המדרוג (רייטינג) המקודש עד שאלה הופכים לעיקר, והביצועים הספורטיביים לתפל. תקשורת הספורט מתנהלת כעסק כלכלי לכל דבר ומתחרה כל העת על פלחי שוק גדולים יותר. משום כך המסר שלה מכוון לנמענים בעלי מכנה משותף נמוך, המעדיפים את החריג-הסנסציוני על המתורבת והמקצועי.

הפסיכולוג וחתן פרס נובל, קונרד לורנץ, מנסה בספרו (Lorenz, 1969) On Aggression לדתד לפשר הגאות ברמת התוקפנות האנושית. הוא גורס, שהריחוק הגיאוגרפי בין האדם לבין קורבנו, המתאפשר במלחמה המודרנית, גורם לניוונו של יצר החמלה, שהיה אמור לשמש נוגדן טבעי ליצר התוקפנות. בימים עברו, לפני המצאת הנשק המודרני, היה האדם עד לסבל של קורבנו. היכולת לראות את הקורבן ולשמוע אותו היו גירויים לרגש החמלה שמיתן את יצר התוקפנות. הטכנולוגיה המודרנית מאפשרת פגיעה ב"קורבן" המצוי ממרחק של קילומטרים רבים, יצר החמלה אינו מופעל, ולפיכך אינו יכול לווסת את יצר התוקפנות והאלימות.

לביטויים של תוקפנות ושל אלימות בעולם הספורט סיבות רבות ומגוונות (Weinberg & Gould, 1999), בחלקן חברתיות (סוציולוגיות) ובחלקן פסיכולוגיות. סיבות אלו קשורות לתכונות הטבעיות באישיותו של האדם ולדרך שבה הוא לומד להגיב, לשרוד ולהתנהג. גם התהליך החינוכי שבאמצעותו מתחזקים ונלמדים הרגלי התנהגות ונכחדים הרגלים אחרים, תורם את חלקו לעלייה בהתנהגות התוקפנית שאנו עדים לה בעולם הספורט. הפסיכולוגיה מגדירה מספר סוגים של תוקפנות (Terry & Jackson, 1985; Thirer, 1993):

1. תוקפנות חיובית-אסרטיבית הבאה לסייע לאדם לעמוד על שלו, להתגבר על חולשותיו, לא לוותר וכדומה.

2. תוקפנות כאמצעי, כלומר התנהגות תוקפנית הבאה לקדם השגתה של מטרה שאין לה כל קשר לפעולה התוקפנית, כמו למשל, דחיפתו של שחקן יריב כדי להתקדם ולהבקיע שער.

3. תוקפנות כמטרה (או תוקפנות כתגובה) שתכליתה לפגוע בזולת באופן גופני, נפשי,

חברתי וכדומה. בדרך כלל, תוקפנות מסוג זה מטרתה "לסגור חשבון" או להתנקם. 4. אלימות שהיא ביטויה הקיצוני של התוקפנות ותכליתה האחת והיחידה - גרימת נזק. בספורט, מרבית הפעולות התוקפניות נכללות בשתי הקטגוריות הראשונות (אסרטיביות ותוקפנות כאמצעי). אלה ניתנות לשליטה באמצעות כללים וחוקים ברורים של משמעת. לצערנו, פוקדת לאחרונה תוקפנות מן הסוג השלישי (מטרה) ואפילו הרביעי (אלימות) את מגרשי הספורט בתדירות גבוהה. (הקורא מופנה לספרו המעניין של ביל בופורד *Among the thugs*, המתאר אלימות של אוהדי כדורגל באנגליה.) באלה יש להילחם עד חרמה באמצעים קונבנציונליים פחות, ולא, יהפוך הספורט מזירה אגוניסטית, שבה מתנהל מאבק מתורבת על פי חוקים מקובלים, לזירת קרב אלימה נטולת רסן שבני תרבות ימאסו בה וידירו ממנה את רגליהם (Banerjee, 1982). חשוב לציין כי גם הרמה הספורטיבית המופגנת במגרש נפגעת מתוקפנות רבה מדי. כלומר, אפשר להצביע בהחלט על יחס הפוך בין רמת התוקפנות והאלימות של שחקנים לבין רמתם האיכותית בספורט (Engelhardt, 1995).

מן ההיבט הפסיכולוגי ניתן לנתח את התוקפנות מכמה היבטים תיאורטיים. על פי משנתם של פסיכולוגים, כמו פרויד, לורנץ, טינברגן ואחרים, יצר התוקפנות הוא חלק בלתי נפרד בגזע האנושי. הטיפוס כלפי מעלה בסולם האבולוציה וההישרדות עלי אדמות במשך מיליוני שנים מחייבים התנהגות תוקפנית ברמות מספיקות. אין ספק שאחת ממשיותו העיקריות של התהליך החינוכי-תרבותי, היא ריסון ועידון של היצר התוקפני, ותיעול האנרגיה הספציפית השופעת ממנו לכיוונים חיוביים (Weinberg & Gould, 1999).

תיאוריה פסיכולוגית נוספת (Dollard et al., 1939; Feshbach, 1970), שאפשרה הבנה טובה יותר של התנהגות תוקפנית, היא זו הקושרת אותה למצבים של תסכול הנובע ממאבק (קונפליקט) בין מניעים. על פי תיאוריה זו, קונפליקט מוביל לתסכול ותסכול לתוקפנות. פרדיגמה זו מסבירה מדוע עולם הספורט יכול להיחשב כמקור בלתי אכזב להתנהגויות תוקפניות. הרי מעצם מהותו, יהיו בספורט התחרותי תמיד פחות פרסים ממספר המשתתפים, ומכיוון שלא כל המשתתפים באירוע הספורטיבי יכולים לזכות בפרסים, נגרמים קונפליקטים ותסכולים גוברים והולכים, בעיקר אצל המתחרים שמהם נמנע הפרס.

על פי תיאוריה זו, התוצאה הבלתי נמנעת של התהליך הפסיכולוגי השכיח כל כך בעולם הספורט תהיה, עלייה ברמת תוקפנותו של הספורטאי שלא הצליח להשיג את

המטרה המיוחלת, וזו תופנה על פי רוב נגד הגורם המונע אותה ממנו (שחקן יריב, קבוצה יריבה, שופט, קהל וכדומה). גם הקהל, מתוך הזדהות עם קבוצה מפסידה או עם ספורטאי מתוסכל שלא הצליח, עלול להפוך מתוסכל, מאחר שחלק מזהותו תלוי בהצלחה של קבוצתו או של גיבוריו הספורטיביים. ככל שהתלות הפסיכולוגית בין הקהל לבין הקבוצה תהיה חזקה יותר, כך יהיה הכישלון צורב ומתסכל יותר עבורו, ויוביל לעלייה ניכרת ביצר התוקפנות. מחקרים שנערכו בעבר (כגון Sherif & Sherif, 1953) הראו כיצד ניתן, באמצעות תחרות על פרסים, הכרה ואהדה, ליצור תוך זמן קצר יריבויות בין חברים קרובים. עבודות אלה ואחרות, עדכניות יותר (Widmeyer & McGuire, 1997) סיפקו תמיכה לתקפותה של תיאוריית התסכול-תוקפנות הלכה למעשה. תהליך פסיכולוגי נוסף (Bandura, 1973) העשוי להסביר התנהגות תוקפנית בכלל ובספורט בפרט, קשור ללמידה הנובעת מחיקוין של דמויות משמעותיות ונערצות. ניסויים הראו שילדים, שהיו חשופים להתנהגות תוקפנית של דמות שנתפסה על-ידיהם כחשובה (גננת, מורה), הפכו תוקפניים בהתנהגותם יותר מילדים שהיו חשופים לדמויות מתונות. חיקוי התנהגותה של דמות נערצת מאפשר את הפנמתה ומגביר את ההזדהות עמה. בהדרגה, היא הופכת לחלק בלתי נפרד מרפרטואר התנהגותו של ה"חקיין".

החשיפה הרבה של התנהגויות אלימות בתקשורת הספורטיבית, ביניהן של דמויות נערצות, משמנת את הגלגלים בתהליכי החיקוי וההפנמה הללו, וגורמת להשתרשותן של התנהגויות תוקפניות בקהל המעריצים. זהו כדור שלג שקוטרו הולך וגדל כל הזמן, מאחר שצעירים רבים שלמדו להיות תוקפניים תוך הזדהות, יהפכו בעתיד מקור חיקוי לאחרים.

בהקשר זה, השפעת התנהגותו של המאמן על ההתנהגות התוקפנית של ספורטאיו נבדקה במספר עבודות (Leith, 1991). ניתן לציין כי מאמנים ברמות ספורט גבוהות ביותר (ליגות מקצועניות) נוטים, באמצעות התנהגותם השקולה והמרוסנת, למתן את תוקפנות חניכיהם מתוך הבנה שתוקפנות יתר תפגע הן באיכותה והן בשלמותה של הקבוצה. לעומתם, מאמנים רבים ברמות נמוכות יותר ובקבוצות נוער מהווים, לעתים קרובות, גורם מעודד תוקפנות.

מדי יום, הספורט המקצועני הופך מסחרי ומתוקשר יותר. די לציין, שבשידורי המשחקים האולימפיים באטלנטה 1996 חזה קהל מצטבר של כ-20 ביליוני בני אדם (ממוצע של כ-4 חשיפות לכל אדם ביקום). היקף צפייה דומה נמדד גם בשידורים של אליפות העולם בכדורגל ובאירועי שיא אחרים (De Moragas, 1997). שידורים אלה מכניסים

לרשתות הטלוויזיה המסחריות ולספורטאי העילית סכומי עתק ההופכים את הניצחון בתחום הספורט למטרה "המצדיקה" כמעט כל אמצעי (כמו שימוש בסמים והתנהגות אלימה). הניצחון בספורט והיתרונות הכלכליים שבצדו, הפכו בימינו מניע כה חזק עד שהוא עלול להעביר אדם רציונאלי מדפוסים של התנהגות נורמטיבית, למסלול של התנהגות אנטי חברתית.

גם לשימוש השכיח בסמים בספורט תרומה לא קטנה להגברת התוקפנות והאלימות. אמנם חסרים עדיין נתונים מספיקים ממחקרים מבוקרים כדי להגיע למסקנות חד-משמעיות בעניין זה, אך מסקירת המצוי (Bahrke, Yesalis, & Wright, 1990) ומעבודות בתחום הפסיכיאטרייה (Parrots, Choir, & Davies, 1994) בולט הקשר בין נטילת סטרוואידים אנאבוליים לבין עלייה בנטייה לתוקפנות ולאלימות במגרשים ומחוצה להם (Lubell, 1989).

כך קורה, שמגרש הספורט שהיה אמור להוות כר נרחב לגילויים של כישרון, של יכולת גופנית נעלה, של יופי ואסתטיות, ושנועד לפתח תכונות נאצלות, כמו: אחווה ורעות - הופך לאחרונה לזירת קרב של מאבקי כוח פוליטיים, דמוגרפיים, בין-גושיים, בין-גזעניים וחברתיים, ומתגשמים בה מאוויים כלכליים. אל לנו לשכוח, כי הספורט התחרותי מהווה חלק בלתי נפרד מן התרבות הכלל עולמית, לכן בל נתפלא שמרבית תחלואיה של החברה האנושית בעידן הפוסט-מודרני, שבו כל העולם הוא "כפר אלקטרוני", משתקפים בו. כדי לשמר את יופיו ואת אצילותו של הספורט יש להבין ראשית את התהליכים השונים שעמעמו את אורו, ולנקוט דרכים שונות, הן ברמה האישית והן ברמה החברתית, כדי להשיב את הטוהר על פי כללים ותהליכים שעוצבו במדעי ההתנהגות והחינוך והוכחו כאפקטיביים בתחומי חיים אחרים (Weinberg & Gould, 1999).

לאור כל זאת, ובעקבות ההכרה כי לספורט פוטנציאל לתרומה חיובית לאזרחי ישראל, האקדמיה הישראלית למדעי החינוך הגופני והספורט מחויבת לקיומה של מערכת ספורט ציבורית נאותה, ולמערכת ספורט תחרותית והישגית הוגנת וחסרת אלימות בישראל.

על בסיס מחויבות זאת, האקדמיה פונה לכל היחידים (ספורטאים, מאמנים, פעילי ספורט, שופטים, אנשי תקשורת וצופים) ולגופים (אגודות ומועדוני הספורט, איגודי והתאחדויות הספורט וחברות מאמצות) העוסקים בספורט בישראל:

1. להימנע מכל מעשה או מחדל שיש בו הפרה של כללי המשחק ההוגן;

2. להביא לידי שמירת הסדר הציבורי בכל אירועי הספורט המופעלים על-ידי מוסדות הספורט וארגוני הספורט בישראל, ולידי מניעה של מעשי אלימות גופנית או מילולית ופגיעה ברכוש ובאיכות הסביבה הנגרמים מפעילות ספורטיבית;
3. לשמור על כבוד האדם, להימנע מהתנהגות פוגעת או מצעדים פוגעים כלשהם הנוגעים ליריבים בפעילות ספורט;
4. לקיים את כל הנדרש בתקנות של ענפי הספורט השונים הנוגעים למשחק הוגן, לעקרונות של סובלנות, של כבוד ושל הערכה הדדיים בין כל המשתתפים בפעילות ספורט, ולמנוע אלימות;
5. להדגיש את היפה שבשליטת האדם בגופו ואת ההישג המרבי שהספורט יכול להציג תוך הפגנת יחס הוגן ליריבים לפני המשחק, במהלכו ובסיומו.
לשם מימוש העקרונות הנ"ל, האקדמיה מציעה את שורת הפעולות האלה:
 1. כללים בכתב;
להפיץ בקרב ספורטאים, שופטים, אוהדים, מנהלים, מארגנים, מאמנים, מדריכים ונציגים של התקשורת ההמונית כללים של משחק הוגן, של התנהגות ספורטיבית נאותה ושל מניעת אלימות (כגון, אפק ולידור, 1997) המנוסחים בהחלטות בכתב.
 2. התחייבות של ספורטאים;
לחייב את כל המסגרות המפעילות ספורט תחרותי-הישגי:
 - א. לדרוש בתחילת כל עונה של פעילות מן הספורטאים בכל רמה של ספורט תחרותי להתחייב בכתב לציית לכללי ההתנהגות של משחק הוגן ולחתום על התחייבות זאת. לפני החתימה על כתב ההתחייבות, יידרש הספורטאי לשנן את הכללים ולהפגין ידע והבנה אודותיהם, בעת הבדיקה הרפואית הספורטיבית שהוא חייב להיבדק בה על פי התקנות של חוק הספורט;
 - ב. להטיל על הספורטאים אחריות מלאה להתנהגותם ולתוצאותיה, אם ההתנהגות היא שלילית;
 3. להקים מערכות של ענישה ושל תמריצים לספורטאים יחידים ולקבוצות ספורט;
לדרוש מכל המסגרות המפעילות תחרויות ספורט לקיים שתי מערכות לכפיית כללי משחק הוגן ולמניעת אלימות, כדלהלן:
 - א. מערכת ענישה אפקטיבית, אישית וקבוצתית, כדי שיהיה ניתן להגיב באמצעותה מיידית על כל מקרה של הפרת כללים הנוגעים להגיונות ספורטיבית ולביצוע מעשים אלימים על-ידי ספורטאים בעת הפעילות התחרותית;

ב. מערכת אפקטיבית של תמריצים שתתגמל את היחידים ואת הקבוצות המתנהגים לפי הכללים הנדרשים.

4. מערכות הכשרה לשופטים, למנהלים, למאמנים ולמדריכים;

לדרוש מן המוסדות המכשירים כוח-אדם ומן המארגנים אירועי ספורט לקיים סדנאות לשינון ולבחינה של ידע והבנה, לפני מתן היתר או הסמכה לפעול בתחומם, לפי הכללים בכתב כמצוין בסעיף 1 לעיל. איגודי השופטים, המנחים בקורסים למנהל הספורט, מאמנים ומדריכים, נדרשים להטמיע בספורטאים את ההבנה, כי להתנהגות האלימה השלכות חמורות.

5. מערכת ענישה לשופטים, למנהלים, למאמנים ולמדריכים;

לדרוש מן המארגנים אירוע ספורט לקיים מערכת ענישה תקיפה נגד המפרים את הכללים כפי שמצוין בסעיפים 1 עד 4, כולל השימוש בסמים ממריצים לסוגיהם, או כל פעולה הנעשית להשגת ניצחון בכל מחיר תוך גרימת נזקים ממשיים לגופו ולנפשו של הספורטאי.

6. מערכות של תקשורת המונים;

א. לדרוש מן המוסדות המפעילים עיתונאי ספורט בעיתונות כתובה ובאמצעי התקשורת האלקטרונית לוודא שלא תינתן לגיטימציה לאירועים חריגים שליליים ואליםים בספורט באמצעות הבלטתם וחיזוקם באמצעי התקשורת העומדים לרשותם, ולהתמיד בהצגת הפן החיובי בהתנהגות ספורטאים היכולים לשמש מופת לספורטאים אחרים ולציבור הרחב.

ב. להפעיל מערכת הסברה ציבורית מתמדת באמצעי התקשורת למניעת אלימות ולדרבון לסובלנות ומשחק הוגן.

7. מערכות בתי-הספר;

א. לשלב הוראה של כללי המשחק ההוגן בתכניות החינוך הגופני בבתי-הספר באמצעות תכניות כתובות ועזרי למידה כסרטים, שיחות, דפדפות, חוברות עזר, ובאמצעות הפעלת מועצות תלמידים, ספרי לימוד, כרזות, דיונים, "משפטים ציבוריים" וכדומה. את כללי ההתנהגות האלה יקנו המורים לחינוך הגופני, המורים לחינוך החברתי ולאזרחות ומחנכי כיתות, במגמה ליצור נורמות התנהגות רצויות.

ב. לוודא הכשרת המורים, כמפורט בסעיף א' - ללמד ולחנך לאור התורה הכתובה בתכניות הלימודים, המיושמת במוסדות להכשרת מורים ובהשתלמויות למורים ותיקים. ג. לוודא הכנסת המערכות, המפורטות לעיל בסעיפים 1 עד 5, למערכות התחרותיות

בבתי-הספר, גם על-ידי התאחדות הספורט לבתי-הספר.

8. מערכות קהילתיות;

לקיים מערכות עירוניות (או ברשויות מקומיות ואזוריות) שתמסדנה פרויקטים למשחק הוגן שמטרתם להפיץ כללים, לנקוט צעדים להחדרת נורמות התנהגות רצויות, ולמנוע אלימות בתחומי אחריותן. רצוי שהמערכות העירוניות ישתפו פעולה בעניין זה עם גורמים קהילתיים מגוונים - כולל מרכזים קהילתיים, ארגונים וולונטריים, מוסדות חינוך ותרבות, וכדומה.

9. התנהגות קהל הצופים;

הגופים והארגונים שהם המארגנים של אירועי הספורט התחרותיים, יגרמו ליצירת אווירה תחרותית שבה יונהגו הנורמות הרצויות, על פי ההצעות שלהלן:

א. קיום מתקנים נאותים המאפשרים לקהל הצופים לצפות בנוחיות באירועים, תוך הפרדה ברורה בין הקהל לבין זירת הספורט;

ב. קיום מערכת שיטור וסדרנות שימנעו בתקיפות כל התנהגות אלימה, ירחיקו יחידים אלימים מיציעי הקהל, ויביאו יחידים כאלה לבתי-משפט לשם ענישה;

ג. קיום מערכת כריזה, שתשמש גם להסברה לקהל במקרה של פסיקות מעוררי מחלוקת;

ד. קיום מערכת מבדרת בזירת התחרות, אשר תגרום לאווירה חיובית ומרגיעה, תוך שימוש במוסיקה ושירה בציבור, במופעי מחול ותנועה לפני האירוע ובהפסקות בו;

ה. שיתוף פעולה עם המאמנים, השופטים והעיתונאים לארגון הולם של סביבת האירועים לשם השפעה חיובית על קהל הצופים;

ו. שימוש באסטרטגיות מרגיעות בקרב הספורטאים והקבוצות היריבות המשליכות על התנהגות הקהל, כמו מפגשים וטקסים הולמים לפני המשחק;

ז. הפצת סיסמאות, כרזות, דפדפות בקרב הקהל שבאמצעותם יודגש המשחק ההוגן, הן במגרש הספורט במהלך האירוע, והן באמצעי תקשורת ההמונים;

ח. איסור השימוש במשקאות אלכוהוליים בעת אירועי ספורט, והמלצה תקיפה להימנעות מכך לפני האירועים.

רשימת המקורות

- אפק, א., ולידור, ר. (1997). **משחק הוגן**. תל-אביב: אל-אור.
- Antonelli, F. (1968). Aggression and sport. In G.D.S Kenyon†(Ed.), **Contemporary psychology of sport** (pp. 37-40). Chicago: The Athletic Institute.
- Bahrke, M.S., Yesalis, C.E., & Wright, J.E. (1990). Psychological and behavioral effects of endogenous testosterone levels and anabolic-androgenic steroids among males. **Sports Medicine**, **5**, 303-337.
- Bandura, A. (1973). **A social learning analysis**. Englewood, Cliffs: Prentice-Hall.
- Banerjee, S.S. (1982). Violence in football stadiums must be stamped out. **Olympic Review**, **182**, 741-743.
- Bryant, J., & Zillman, D. (1983). Sport violence and the media. In J.H. Goldsteind (Ed.), **Sport violence** (pp. 195-211). New York: Springer-Verlag.
- Buford, B. (1996). **Among the thugs**. London: Mandarin.
- Carroll, J. (1986). Sport: Virtue and grace. **Theory, Culture and Society**, **3**, 91-98.
- De Moragas, S.M. (1995). **Television in the Olympics**. London: John Libbey.
- Dollard, J., Doob, L., Niller, N., Mowrer, O., & Sears, R. (1939). **Frustration and aggression**. New Haven, CN: Yale University Press.
- Engelhardt, G.M. (1995). Fighting behavior and winning National Hockey League games: A paradox. **Perceptual and Motor Skills**, **2**, 416-418.
- Feshbach, S. (1970). Aggression. In P.H. Mussen (Ed.), **Carmichael's manual of child psychology: Vol. II** (pp. 159-259). New York: Wiley.
- Leith, L.M. (1991). Do coaches encourage aggressive behavior in sport? **Canadian Journal of Sport Sciences**, **2**, 85-86.
- Lorenz, K. (1969). **On aggression**. New York: Bantam.
- Lubell, A. (1989). Does steroid abuse cause or excuse violence? **Physician and Sports Medicine**, **2**, 176-180.
- Parrots, A.C., Choir, P.Y.L., & Davies, M. (1994). Anabolic steroids use by amateur athletes: Effects upon psychological mood states. **Journal of Sports Medicine and Physical Fitness**, **3**, 292-298.

- Phillips, D.P., & Christensen, L.L. (1986). Clustering of teenage suicide after television news stories about suicide. **New England Journal of Medicine**, **315**, 685-689.
- Russell, G.W. (1986). Does sports violence increase box office receipts? **International Journal of Sport Psychology**, **17**, 173-182.
- Sherif, M., & Sherif, C. (1953). **Group in harmony and tension: An integration of studies on intergroup relations**. New York: Harper & Row.
- Terry, P.C., & Jackson, J.J. (1985). The determinants and control of violence in sport. **Quest**, **37**, 27-37.
- Thirer, J. (1993). Aggression. In R.N. Singer, M. Murphey, & L.K. Tennant (Eds.), **Handbook of research on sport psychology** (pp. 365-378). New York: MacMillan.
- Weinberg, R.S., & Gould, D. (1999). **Foundations of sport and exercise psychology** (2nd ed.). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Widmeyer, W.N., & McGuire, E.J. (1997). Frequency of competition and aggression in professional ice hockey. **International Journal of Sport Psychology**, **28**, 57-66.